

УДК 37.044.5 (100)

А.А. Сбруєва
Сумський державний
педагогічний університет

РИНКОВА СТРАТЕГІЯ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ГЛОБАЛЬНОГО ПОСТУПУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті аналізуються принципи реалізації Болонського процесу та глобальних реформ вищої освіти в контексті ринкової стратегії освітніх змін. Розглядаються такі принципи реформ, як ерозія суверенітету національної держави та повноти її повноважень у сфері освітньої політики, поширення на освіту ринкових механізмів регулювання, новий менеджеризм та консьюмероцентризм.

The article is devoted to the analysis of the principles of realization of the Bologna process and the global higher education reforms in the context of the market strategy of educational change. Such principles of the reforms as the erosion of the national state sovereignty in the sphere of the educational policy, the marketization of education, the new managerism in education, consumer-centered education are cleared up.

Найбільш актуальним питанням розвитку вищої освіти в сучасній Україні є зміни концептуального та процесуального характеру, пов'язані із приєднанням до Болонського процесу. У зв'язку з цим доцільним, на нашу думку, є аналіз ідеологічних засад цього процесу, порівняння стратегії розвитку європейських освітніх систем, що прагнуть до утворення єдиного регіонального простору вищої освіти, та глобальних тенденцій поступу вищої освіти.

У вітчизняній педагогічній думці регіональні тенденції розвитку вищої освіти стали об'єктом досліджень таких науковців, як В. Андрущенко, Я. Болюбаш, І. Зязюн, В. Журавський, М. Згуровський, В. Корсак, В. Кремень, Л. Товажнянський, В. Шинкарук та інших. Однак аналіз сутності реформаційних процесів, що відбуваються в Європі, часто має надто оптимістичний характер, побудований на безоглядній вірі в гуманістичні європейські цінності як орієнтири реформаційних процесів. Поза увагою, як правило, залишаються ідеологічні засади цього процесу, він розглядається поза складним контекстом загальних тенденцій розвитку вищої освіти в сучасному світі. Перспективи інтеграції української вищої освіти в європейський освітній простір є в результаті такого підходу дещо спрощеними, примітивізованими.

Метою статті є характеристика Болонського процесу як невід'ємної складової глобальних процесів розвитку вищої освіти, доказ ринкового характеру стратегії здійснення Болонського процесу.

У своєму дослідженні ми виходимо з концептуальної ідеї, згідно з якою освітні реформи останніх п'ятнадцяти років здійснюються в абсолютній більшості країн світу на основі неоліберальної ідеології. Вона стала проявом поширення глобалізаційних процесів в економічній та політичній сферах, результатом запровадження міжнародними політичними, економічними, фінансовими організаціями (СОТ, СБ, МВФ) так званої неоліберальної вашингтонської угоди, згідно з якою їх підтримкою користуються тільки ті проекти, що мають ринкову орієнтацію, передбачають звуження функцій держави в економічній та соціальній сферах.

Реальним проявом неоліберальної ідеології освітніх реформ стала ринкова стратегія їх здійснення. У чому ж полягають основні принципи ринкової стратегії освітніх реформ, що запроваджувалися у світі в цілому та в рамках Болонського процесу зокрема?

Перший з них формулюється дослідниками (М. Епл, М. Петерс, Н. Бурбуліс та ін.) як ерозія суверенітету національної держави та повноти її повноважень у сфері соціальної політики та в освіті зокрема (інтернаціоналізація освітньої політики), що слугує інтересам глобального ринку товарів та робочої сили [2; 3; 4]. В рамках Болонського процесу така ерозія проявляється дуже наочно. Жодна європейська держава не є самостійною у визначенні своєї освітньої політики, зокрема у визначенні структури вищої освіти, її змісту, стандартів якості тощо. Освітня політика координується в рамках Європейського Союзу, проявом чого стало створення єдиного європейського простору вищої освіти, який доповнює інші "єдині простори" (науковий, економічний, фінансовий тощо).

У глобальному вимірі освітня політика також все більше залежить від міжнародних організацій. В контексті розгляду ринкової стратегії реформ доцільно говорити про вплив Світової організації торгівлі, а саме: про Генеральну угоду про торгівлю послугами (GATS), укладену ще в 1996 р. Згідно з положеннями GATS освіта є однією з послуг (поряд із банківською справою, транспортом, телефонним зв'язком, охороною здоров'я тощо), якою торгують у глобальному масштабі. Провідною метою GATS є сприяння лібералізації торгівлі та створення механізмів розв'язання конфліктів, що виникають у цій сфері. В основу угоди покладений принцип підтримки однаково сприятливих умов для експорту та імпорту освітніх послуг у всіх країнах – членах СОТ.

Позитивні результати підписання цієї угоди її пропоненти вбачають у тому, що GATS відкриває нові, досі небачені можливості для інвестицій у сферу освіти, для отримання від неї прибутків. Не можна заперечувати того, що GATS відкриває якісно нові можливості для інтернаціоналізації освіти, надання їй якостей гнучкості, наближення навчальних закладів світового рівня до нових контингентів студентів.

Найбільш активно міжнародна торгівля розвивається у сфері вищої освіти. Всього ж GATS передбачає комерційну діяльність у п'яти сферах: початкова, середня, вища освіта, подальша та освіта дорослих.

Вища освіта перетворилась на дуже привабливу сферу для міжнародної торгівлі. В економіку США міжнародна вища освіта принесла у 2004 фінансовому році більше 12 млрд. дол.

Однак поширення впливу міжнародних організацій, зокрема СОТ та конкретно GATS, несе не тільки вигоди. До негативів опоненти відносять можливість занепаду недостатньо конкурентноспроможних ВНЗ та цілих освітніх систем (регіонального та національного масштабу). Загроза експансії міжнародних освітніх провайдерів може призвести врешті-решт до втрати національного суверенітету держави, оскільки освіта є сферою втілення ідеологічних пріоритетів нації, а в умовах розвитку постіндустріального суспільства – сферою її стратегічних економічних інтересів.

Другим принципом ринкової стратегії освітніх реформ, що є логічним продовженням попереднього, є поширення на освіту ринкових механізмів функціонування та розвитку. Реалізація цього принципу передбачає перебудову вищої освіти на таких засадах.

По-перше, це забезпечення достатньої за кількістю та різноманітністю пропозиції освітніх послуг на ринку в умовах вільної конкуренції незалежних один від одного виробників (тобто ВНЗ). Мова йде про те, що в ході ринкових реформ державні та приватні навчальні заклади були поставлені в рівні конкурентні умови, для чого фінансування державних закладів було скорочене та переведене на принципово інші умови: воно здійснюється на конкурентних основах, однакових як для державних, так і для приватних закладів. Збільшенню кількості провайдерів на ринку освітніх послуг сприяє інтернаціоналізація освіти, тобто вільний доступ до нього іноземних навчальних закладів, а також спрощення процедури відкриття нових університетів та їх факультетів. Слід зазначити, що такі заходи супроводжуються запровадженням зовнішнього контролю якості освітніх послуг через інститут акредитації ВНЗ та їх навчальних програм.

В рамках Болонського процесу європейські країни створюють розгалужену систему міжнародних акредитаційних центрів,

покликаних контролювати якість освітніх послуг на регіональному ринку. Їх призначення полягає і в протистоянні глобалізаційним намаганням американських центрів міжнародної акредитації ВНЗ, які прагнуть до глобального контролю у цьому сегменті ринку послуг, як і в будь-якому іншому.

Друге коло заходів, спрямоване на ринковізацію вищої освіти, мало на меті забезпечення споживачів освітніх послуг достатньою інформацією про наявність необхідних послуг, їх якість, ціни тощо.

Йдеться, зокрема, про створення національних та міжнародних рейтингів університетів та їх широку публікацію в національній та міжнародній пресі. Назви кращих університетів кожної країни, сотня кращих університетів світу є предметом активного обговорення у широкій пресі. Завдання входження в еліту університетів світу (100 кращих університетів) включено в програми реформ вищої освіти цілого ряду країн. В рамках Болонського процесу інформаційному забезпеченню клієнтів надається достатньо велика увага. Міжнародні організації, що є ініціаторами створення єдиного європейського простору вищої освіти (наприклад, Асоціація європейських університетів (ІУА), Міжнародна асоціація університетів (ІАУ), Міжнародна асоціація президентів університетів (ІАУР) тощо), реалізують широке коло програм з метою популяризації “європейської якості вищої освіти”, яка повинна підняти статус ВНЗ регіону на глобальному ринку освітніх послуг.

Ще один напрям ринковізації вищої освіти – підвищення можливості мобільності споживачів, які повинні бути у змозі зробити вільний вибір послуг. Як відомо, підвищення мобільності студентів є одним із провідних напрямів Болонського процесу. В рамках утворення європейського простору вищої освіти йдеться як про організовану, так і про індивідуальну мобільність студентів. Серед програм організованої мобільності найбільш відомою є програма Еразмус (Erasmus), в рамках якої з 1987/88 по 2003/04 навч. рік можливість навчання у закордонних європейських університетах дістали 1 млн. 226 тис. 146 студентів [5]. У 2002 р. в рамках Болонського процесу створена програма Erasmus Mundus, метою якої є організація навчання студентів з країн, що не є членами ЄС, у кращих європейських університетах на етапі здобуття магістерського академічного ступеня.

Щодо розвинених країн в цілому, міжнародна вища освіта перетворилась на вагомий пріоритет їх національної освітньої політики. Наприклад, свідченням серйозних намірів США щодо розвитку МО стало підписання американським президентом спеціального Меморандуму від 19 квітня 2000 р. У документі визначена мотивація її

розвитку. Йдеться, передусім, про підтримку успіху США у конкурентній боротьбі у сфері глобальної економіки, забезпечення глобального лідерства країни в політичній сфері, забезпечення її безпеки – ось три пріоритети, яким повинна слугувати політика розвитку міжнародної освіти. Зазначимо, що міжнародна освіта є значною мірою засобом “боротьби за уми та серця”, тому постійно знаходиться в центрі уваги американських політиків. За даними Госдепартаменту США, у ВНЗ цієї країни навчалися 46 діючих та 165 колишніх голів іноземних держав і урядів. Отже, міжнародна вища освіта є не тільки засобом здобуття фінансових прибутків, але й глобального політичного впливу [6].

Далі звернемося до інших принципів ринкової стратегії освітніх реформ. Наступний з них передбачає запровадження так званого *нового менеджеризму*, тобто поширення на соціальну сферу, зокрема на вищу освіту, принципів та механізмів менеджменту, характерного для сфери приватного бізнесу. Великої популярності в контексті сучасних освітніх реформ набула так звана філософія управління якістю, розроблена американським економістом Е. Демінгом. Вона передбачає цілу систему принципів організації виробництва (в нашому контексті навчального процесу), які накладають на виробника, тобто на викладача, відповідальність за досягнення якісного результату. Отже, головна особливість нового менеджеризму – його результатокерований характер, на відміну від традиційного освітнього менеджменту, пріоритетами якого були вхідні параметри освітньої системи та її процесуальні характеристики. Ефективність та продуктивність освіти – ось головна мета запровадження нового менеджеризму. Наведемо тільки деякі з 14 принципів Е. Демінга:

1) зробіть так, щоб прагнення до удосконалення послуги стало постійним. Ваша головна мета – стати конкурентоспроможним, залишитися у бізнесі та забезпечити робочі місця;

2) усуньте необхідність масового контролю, зробіть якість невід’ємною характеристикою діяльності;

3) винищуйте страх, щоб мати можливість ефективно працювати на компанію;

4) знищіть заборони, що не дозволяють кадровим працівникам та адміністрації гордитися своєю майстерністю;

5) запровадьте широку систему професійного розвитку та самовдосконалення;

6) зробіть так, щоб кожен співробітник компанії взяв участь у програмі реформ. Реформи – справа кожного [1].

Отже, в умовах запровадження нового менеджеризму ВНЗ працює на результат. Принциповим, однак, є питання про критерії визначення

цього результату. Для споживачів освітніх послуг, з одного боку, і для їх виробників, з іншого, поняття результату суттєво відрізняється. Для студентів (споживачів) – це можливість працевлаштування на престижні робочі місця, можливість збільшення заробітної платні, максимальної самореалізації. У розвинених країнах вища освіта дійсно дає її здобувачеві вагомі фінансові переваги. Наприклад, після отримання ступеня бакалавра американець отримує першу роботу, заробітна плата за яку на 70% вища, ніж за роботу випускника школи.

Для викладачів (безпосередніх виробників освітніх послуг) результатом стає запровадження зовнішнього оцінювання результатів їх діяльності, тобто навчальних результатів студентів. Така практика активно запроваджується в рамках акредитації ВНЗ. Результати зовнішнього оцінювання все в більшій мірі визначають успішність кар'єри викладача та конкурентоспроможність ВНЗ в цілому.

Для суспільства результати діяльності ВНЗ вимірюються як показниками економічного, так і соціального характеру. До економічних показників належить рівень росту ВВП. Згідно з даними ЮНЕСКО, подовження термінів навчання в країні на один рік приводить до зростання ВВП на 3-6%. До соціальних показників належать такі, як рівень криміногенності в країні, рівень участі громадян у виборах тощо. Існує пряма залежність між рівнем освіченості населення та характером його соціальної поведінки.

Отже, націленість на результат можна вважати позитивною тенденцією сучасних освітніх реформ. Разом з тим їх опоненти, передусім академічні кола, відзначають і негативні прояви. Йдеться, передусім, про зміну стилю відносин між членами педагогічного колективу ВНЗ: відбувається відхід від співробітництва та посилення конкурентної боротьби, що негативно впливає на клімат навчального закладу, на якість навчального результату.

Ще одним принципом ринкової стратегії освітніх реформ є роздержавлення освітньої сфери, приватизація освітніх послуг, їх “консьюмероцентризм” (від англ. consumer – «споживач»).

Мова йде про зростання кількості приватних ВНЗ та скорочення фінансування державних. Така тенденція є помітною в абсолютній більшості країн світу. Однак темпи та шляхи роздержавлення мають суттєві національні особливості. Наприклад, якщо у США, Австралії та Японії державні кошти складають 50% бюджету державних ВНЗ, то в Данії, Фінляндії, Греції і Норвегії – 96%; у той же час у Південній Кореї – 20%. Суттєво відрізняється і кількість приватних навчальних закладів порівняно з державними. Якщо в Австралії 99% університетів є державними, то у

США їх – 73%, а в Японії – 27%. В рамках ринкових реформ відбувається розмивання межі між державною та приватною формою власності у сфері освіти, оскільки держава на рівних конкурентних засадах фінансує і приватні, і державні заклади, в однаковій мірі контролює якість їх діяльності.

Далі щодо консьюмероцентризму діяльності навчальних закладів. Саме інтересами споживача (консьюмера) керується навчальний заклад. Позитивне в такому підході те, що заклад гнучко враховує попит на освітні послуги, дає можливість кожному студенту навчатися за індивідуальною навчальною програмою та індивідуальними темпами. Негатив вбачається нам у ставленні до студента тільки як до клієнта, гроші якого цікавлять навчальний заклад. Негативом є занепад етичної місії вищої освіти, виродження духу наукового співробітництва, панування утилітарного заробітчанства.

Таким чином, сучасні реформи вищої освіти є складним і суперечливим процесом, в якому бажано не загубити свої національні освітні надбання, у тому числі і в галузі педагогічної освіти. Всі країни, що мають такі надбання, і всі академічні працівники, які є справжніми професіоналами у своїй діяльності, закликають освітніх політиків розважливо ставитися до перспектив переходу до нової моделі вищої освіти. Ніхто від нас не чекає сліпого наслідування чужим взірцям. Ніхто з учасників Болонського процесу так і не робить. Йде пошук творчого поєднання національного і загальноєвропейського. Жодна країна не застрахована від помилок. Вони природно властиві реформаційному процесу, який є шляхом у пошуку оптимальної структури і змісту освіти. Тож треба думати й шукати. Українська система вищої освіти саме в такому стані і знаходиться: у стані активних пошуків і роздумів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деминг У.Э. Выход из кризиса. – Тверь: «Альба», 1994. – 497 с.
2. Apple M.W. Between Neoliberalism and Neoconservatism: Education and Conservatism in a global context // *Globalization and education: Critical perspectives* / Ed. by N. Burbules, A. Torres. – New York, NY: Routledge, 2000 (b). – P. 57 – 78.
3. Burbules N., Torres A. Globalization and education: An introduction // *Globalization and education: Critical perspectives* / Ed. by N. Burbules, A. Torres. – New York, NY: Routledge, 2000. – P.1 – 26.
4. Peters M. Neoliberalism. Encyclopedia of philosophy of education. “ 1999 (URL: <http://www.educacao.pro.br/>).
5. One million Erasmus students. A European success story (http://europa.int/comm/education/archive/million/million_en.html).
6. Riley R.W. The Growing Importance of International Education. – Washington, D.C. – April 19, 2000. – 8 p.